

הסוציאל-דמוקרטים בגרמניה ובארצות-הברית לנוכח

שואת יהודי אירופה

דוד בנקיר

מי שנדרש לבחינת תגובותיהם של גולים סוציאל-דמוקרטים בגרמניה לשואה קשה לו שלא לתמוה על דחיקת האסון שפקד את העם היהודי לשולי כתיבתם הפוליטית. שמרנים בגרמניה אנטי-נאצים לא הגיבו כמעט על האנטישמיות הנאצית ובאשר להשמדה מילאו את פיהם מים, כי בעבורם היתה הסוגיה היהודית בעלת חשיבות משנית.

גם חסידי השמאל הרדיקלי המעיטו בערכה של השאלה היהודית מפני שהאנטישמיות היתה בעיניהם כלי להסחת הדעת מן המטרות הנאציות האמיתיות -- קרקוע יסודות הדמוקרטיה והרס האופוזיציה – ורצח היהודים נתפס כצעד ראשון במדיניות כוללת של שעבוד עמים והשמדת אוכלוסיות בלתי רצויות לנאצים. על רקע זה מובנת למשל קביעתו של פרנץ נוימן (Neumann) לתיאודור אדורנו (Adorno) ש"אפשר לתאר את הנאציזם מבלי ליחס לשאלה היהודית מקום מרכזי".¹ באשר לליברלים, רבים מהם דחקו את הנושא היהודי לקרן זווית מתוך תפיסה שככל שימעיטו לדון בו כן ייטב, שכן בשעה שהיטלר מתאמץ לשכנע את העולם שהמלחמה היא "מלחמה יהודית", יהיה זה לטובת האינטרס המלחמתי ולטובת היהודים עצמם להצניע את הנושא ולא לספק תחמושת לתעמולת הרייך השלישי. אפילו מי שראו בשלילה את ההתעלמות מהאנטישמיות לא נדרשו לה בעצמם בפעילותם הפוליטית. הנס אלברט קלוטה (Kluthe), למשל, התלונן במכתביו שחבריו למחנה מקלים בחשיבותה של השאלה היהודית מתוך ציפייה שתיפתר מעצמה עם סילוקו של היטלר. הזלזול הזה היה בעיניו אווילי ומסוכן כאחד, אך חוץ מהבעת מורת רוח לא התייחס לנושא הזה בפעילותו הפוליטית.

לסוציאל-דמוקרטים, בניגוד לזרמים האלה, היתה היסטוריה של מאבק רצוף באנטישמיות משנות השמונים של המאה התשע-עשרה ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה, והיעדר תגובה תקיפה יותר מצדם להשמדת יהדות אירופה מעורר מחשבה ותמיהה כאחד. במאמר הזה אנסה להתחקות אחר הסיבות לכך, ומפאת קוצר היריעה אתמקד בשני הקיבוצים הגדולים של גולים סוציאל-דמוקרטים בגרמניה ובארצות-הברית.

¹ Anson Rabinbach, "Legacies of Antifascism", *New German Critique*, 67 (1996), p. 16; Jeffrey Herf, "German Communism, the discourse of 'Antifascist Resistance' and the Jewish Catastrophe", in M. Geyer and J.W. Boyer (eds.), *Resistance Against the Third Reich, 1933-1990*, pp. 257-294.

א

ב- 1941 התאגדו רוב הגולים הסוציאליסטים שמצאו מקלט באנגליה תחת ארגון-הגג איחוד הארגונים הסוציאליסטיים בבריטניה הגדולה (להלן "איחוד"). על הגוף הפוליטי הזה נמנו המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית (SPD), מפלגת העובדים הסוציאליסטית (SAP), קבוצת המאבק הסוציאליסטי הבין-לאומית (ISK), ומפלגת "התחלה חדשה" (Neu (Beginnen)). לצד ה"איחוד", ובשיתוף פעולה הדוק עמו, פעלה גם נציגות של התאחדות האיגודים המקצועיים הגרמנים באנגליה.²

מתוך עיון בפרסומי ה"איחוד" עולה שעד שנתפרסמו הידיעות על ההשמדה נתפסה רדיפת היהודים כמקרה פרטי של קטגוריה כללית יותר, עוד אחד מפשעי היטלר נגד עמי אירופה, ולפיכך אינה זקוקה לתגובה מיוחדת שתחרוג מן הגיוניים הכלליים של המדיניות הנאצית. ההשקפה הזאת עלתה בקנה אחד עם התפיסה שגורלם של היהודים אינו מעניינו של השמאל הגרמני. הגישה הזאת ניכרת היטב בתשובת אריך אולנהאואר (Ollenhauer), חבר בוועד הפועל של ה-SPD בלונדון, לפנייתו של הכלכלן מאוקספורד ארנסט שומכר (Schumacher). כשנשאל אולנהאואר על פשר שתיקת מפלגתו לנוכח רדיפת היהודים, הגיב לקונית, שמטרותיהם של הסוציאל-דמוקרטים והיהודים שונות הן.³ דומה שהתשובה הזאת לא שיקפה את עמדתו הפרטית של אולנהאואר בלבד, אלא היתה בבואה נאמנה של התפיסות שרווחו במחנה הסוציאל-דמוקרטי הגרמני כלפי גורל היהודים. האם השתנו התפיסות האלה עם פרסומן של הידיעות על הרצח ההמוני?

מה שהגולים ידעו על ההשמדה הוא כמובן תנאי מוקדם לכל דיון על תגובותיהם. אין ספק שמה שאנחנו קוראים היום "השואה" נראה לבני הזמן אבסורד שאינו מתקבל על הדעת ולכן מקובל להניח שמי שחיו מחוץ לאזורי הכיבוש הגרמני נזהרו שלא להיסחף אחר השמועות על שיעור הרציחות. אפילו לקראת תום המלחמה עדיין הטילו רבים ספק בזוועות שעוללו הנאצים,⁴ לא כל שכן רצח המוני חסר תקדים של עם שלם. בשנים הראשונות למלחמה

² המאמר לא יעסוק באותם גולים סוציאל-דמוקרטים שמתחו ביקורת על הנהגת ה-SPD בעיקר סביב סוגיית קיומה של "גרמניה אחרת". דהיינו, אם קיימת בכלל אופוזיציה להיטלר, או שמא מדיניותו זוכה לקונסנסוס רחב של האוכלוסייה הגרמנית. נציין רק שהללו הקימו מסגרת מתחרה "הוועדה למלחמה לחופש" (Fight for Freedom Committee). בראשה עמדו קורט גייאר (Geyer), חבר לשעבר במערכת ביטאון ה-SPD, וולטר לב (Loeb), נציג סוציאל-דמוקרטי לשעבר ברייכסראט הגרמני. בניגוד ל"איחוד" אימצה "הוועדה" את השקפותיו של יועצו המיוחד של צ'רצ'יל סר רוברט וונסיטרט (Vansittart) בדבר האשמה הקולקטיבית של העם הגרמני ובזכות העמדות האלה זכתה "הוועדה" לתמיכתם של רוב חברי מפלגת העבודה הבריטית, האיגודים המקצועיים הבריטיים ורוב הממשלות הגולות שמצאו מקלט בלונדון.

³ Anthony Glees, *Exile Politics during the Second World War*, Oxford 1982, p. 174.

⁴ *New York Times*, editorial, April 19, 1945.

הגיבו אפוא במערב בספקנות על הידיעות בדבר אכזריותם של הגרמנים, ידיעות שנראו במבט ראשון כהגזמה. נוסף על כך זכרו מן הסתם עוד רבים את הידיעות המופרכות שנפוצו במלחמת העולם הראשונה בדבר הזוועות שביצע הצבא הגרמני כביכול בבלגיה, ואחר-כך התברר שמדובר היה בתעמולה בריטית.

הספקנות הזאת לא היתה רק נחלתו של האזרח הפשוט במערב והיא אפיינה גם חלק מן הגולים הגרמנים על-אף שניחנו בחושים פוליטיים מחודדים. עדות לכך נמצא למשל ביומן שכתב ווילי ברנדט (Brandt) בזמן שהותו בשוודיה. ברנדט סיפר, שחרף העובדה שחבורת הגולים הסוציאליסטים הגרמנים בשוודיה למדה בשלב מוקדם מאוד, וממקורות מהימנים, על ההמתות בגז בפולין, ולמרות שידיעות על כך התפרסמו גם בעיתונות השוודית, עדיין היו בין עמיתיו מי שסירבו להאמין שהן אמיתיות.⁵

עם זאת, נראה שהמפקקים אינם מלמדים על הכלל. שכן גם אם נניח שהבריות בעולם החופשי לא יכלו להעלות בדעתם את מלוא היקפו של הפשע, וגם אם חשבו שמקצת הנתונים, או הפרטים על הרציחות, אינם מדויקים, עדיין די היה בנתונים שהיו בעיניהם אמינים כדי לזעזע ולהניב תגובה תקיפה. ככלות הכול, הגולים הסוציאליסטים לא לקו בדמיון מוגבל שאולי היה מנת חלקו של האדם הפשוט באנגליה או בארצות-הברית.⁶ אחדים מהם, כגון גרהרד זגר (Segel), מנהיג הסוציאל-דמוקרטים הגרמנים בניו יורק, היו בעצמם במחנות ריכוז ועונו במרתפי העינויים של הס"א, והיו עדים למעשי אכזריות של הנאצים שהבהירו להם היטב למה הנאצים מסוגלים.

יתר על כן, רבים מן הגולים עבדו במקומות שהיתה בהם נגישות למידע רב יותר מזה שהגיע לאזרח מן השורה. למשל, וילי אייכלר (Eichler), ארווין שטלה (Schoettle) ווילי היידורן (Heidorn) עבדו במחלקה הגרמנית של רשות השידור הבריטית; גרהרד גלייסברג (Gleisberg) והיינריך יעקובוביץ' (Jakubowicz) עבדו ב-Exchange Telegraph, סוכנות הידיעות השנייה בגודלה בבריטניה; יעקב גריידינגר (Greidinger) עבד בסוכנות Reuters וויקטור שיף בעיתון Daily Herald. במסגרת תפקידם הגיע לידיהם מידע, מסווג בחלקו, שלא הגיע תמיד לקהל הרחב.

⁵ Willy Brandt, *Draussen*, Munich 1976, p. 305. העיתונות בשוודיה כתבה עוד ביוני 1942 על קיומו של מחנה אושוויץ, ובאוקטובר 1942 על ההשמדה בגאז.
⁶ משאל שנערך ב-7 בינואר 1943 לאחר הודעת בעלות הברית על רצח יהודי אירופה מלמד על תגובותיו של האמריקני מן השורה לידיעות על ההשמדה. על השאלה: "אומרים ששני מיליונים של יהודים נרצחו באירופה מאז תחילת המלחמה, האם לדעתך אמת הדבר או שמועה בלבד?" ענו 47 אחוזים שהידיעה אמיתית; 29 אחוזים שזו שמועה בלבד ול-24 אחוזים לא היתה דעה בעניין. ראה Stephen Wise, *Challenging Years*, New York 1982, p. 274. להסבר על ספקנותה של דעת הקהל בעולם החופשי ראה: Tony Kushner, *The Holocaust and the Liberal Imagination: A Social and Cultural History*, Oxford 1994.

אחרים קיבלו ידיעות על הרציחות בזכות פעילות פוליטית משותפת עם חברי הבונד בלונדון. מנהיג ה-ISK וילי אייכלר, למשל, נמנה עם ידידיהם האישיים של מנהיגי הבונד שמואל זיגלבוים (Zygielbojm) ועמנואל שרר (Scherer), ולא יעלה על הדעת שהללו לא מסרו להם מה שהנאצים מעוללים ליהדות פולין. ומי שלא היו לו קשרים אישיים עם פעילי הבונד יכול היה ללמוד על ההשמדה במזרח כשהשתתף באירועים ציבוריים שארגן ה"איחוד".⁷ אפשר אפוא לקבוע בוודאות שלגולים הגרמנים באנגליה היה די מידע על גורלם של היהודים באירופה הכבושה. ואף-על-פי-כן, בדיקת הפרוטוקולים של ה"איחוד" מלמדת שמעולם לא עלה עניין ההשמדה על סדר היום של דיוני הוועד הפועל של הארגון ומעולם לא התקיים בעניין הזה דיון באספה הכללית של חבריו. אפילו לא אחרי שנציג הבונד, לוסין בליט (Blit), נשא דברים על מרד גטו ורשה לפני חברי האספה באפריל 1944.⁸

זאת ועוד, דוחות הבונד שהגיעו לאנגליה במאי ובספטמבר 1942 נמסרו מיד לאמצעי התקשורת, וכבר בראשית יוני שודרה ברדיו הבריטי תמצית מדוח הבונד הראשון שתיאר את מסע הרצח במזרח לפרטיו. בסוף יוני דיווחה העיתונות הבריטית, ובעקבותיה העיתונות העולמית, שכ- 700,000 יהודים הומתו בפולין בתקופה שבין יוני 1941 לאפריל 1942. יתר על כן, הגופים הפוליטיים בלונדון, ובכלל זה ה"איחוד", קיבלו מיד העתקים של דוחות הבונד ולא היו זקוקים לאמצעי התקשורת כדי ללמוד על רצח יהודי פולין.⁹

בהתחשב בכל האמור לעיל תמוה הדבר שאת הפשע שביצעו הנאצים בלידיצ'ה בתור פעולת תגמול על ההתנגשות בהיידריך גינה ה"איחוד" מיד, ואילו באשר להשמדה התמהמה יותר מחצי שנה עד שמסר הצהרה פומבית בנידון. מה גם שהאיגודים המקצועיים הבריטיים, לעומת הגולים הגרמנים, הוקיעו את הרציחות מיד עם קבלת דוח הבונד הראשון. רק ב- 17 בדצמבר 1942, בעקבות הצהרתן של בעלות הברית, מסר ארגון הגג של הסוציאליסטים הגרמנים לידי ברל לוקר (Locker), נציג פועלי ציון בבריטניה, ולידי נציג הבונד שמואל זיגלבוים, גילוי דעת על ההשמדה.

⁷ Ludwig Eiber, *Die Sozialdemokratie in der Emigration*, Bonn 1998, p. 333.
⁸ Protokoll der Mitgliederversammlung am 19 Mai 1944, Archiv der sozialen Demokratie der Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn (AdsD).
⁹ Allgemeine Korrespondenz, Fritz Heine to Sopade, AdsD, Mappe 149.
התיעוד הארכיוני מלמד גם שהגולים קיבלו מידע על גורל היהודים ממכריהם ביבשת. ב- 20 באוגוסט 1942 כתבה, למשל, רגינה פוקסמן מציריך למנהיג האיגודים המקצועיים גרהרד קרייסיג מכתב המתאר בפרוטרוט את גירושם של יהודי צרפת לפולין וציינה שהמגורשים מומתים שם והתחננה לפניו שימסור את המידע הזה לצלב האדום ולבעלות הברית.
Nachlass Gerhard Kreyssig, AdsD, Mappe 50.

ראוי לציין ש"האיחוד" וגולים סוציאליסטיים במקומות אחרים בעולם¹⁰ לא הגבילו את הצהרותיהם להוקעת רצח היהודים בלבד, אלא דאגו תמיד להדגיש גם את סבלם של הפועלים הגרמנים תחת היטלר. זאת לא היתה תוספת מקרית, אלא נעשתה מתוך כוונת מכוון והיו לה שתי מטרות. ראשית, היה בכך ביטוי לנטייה שרווחה באופוזיציה האנטי-נאצית הגרמנית בגולה לאזן לעולם את סבלם של היהודים עם סבלם של אחרים ולא להטעים את ייחודו של גורל היהודים תחת הנאצים. שכן הגולים הגרמנים חששו שמא תסיח ההדגשה על רדיפת היהודים את דעת הקהל העולמית מן הרדיפות שנרדפה האופוזיציה הפוליטית.¹¹

התפיסה הזאת באה לידי ביטוי למשל בגינוי של ליל הבדולח מטעם גרמניה האחרת (Das Andere Deutschland), ביטאונם של סוציאליסטים שגלו לדרום אמריקה. כדי שלא יתקבל הרושם שרק יהודים נרדפים בגרמניה, הדגיש הארגון בהצהרת הגינוי שלו שגורלם של האסירים הפוליטיים גרוע לא פחות.¹²

שנית, התוספת הזאת על דיכוי הפועלים הגרמנים היתה בבחינת תגובה מובלעת לקיתונות של ביקורת שהוטחו, הן מצד מפלגת העבודה הבריטית והן מצד יתר המפלגות הסוציאליסטיות האירופיות הגולות, על היעדר התנגדות של פועלי גרמניה להיטלר. ראוי לציין שמאז סתיו 1941 הלך והתעצם קו אנטי-גרמני תקיף בקרב הלייבור הבריטי ורק פעילים יחידים באגף השמאלי שלו, כגון פיליפ נואל בייקר (Noel-Baker) וריצ'רד קרוסמן (Crossman) נתנו גיבוי לסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית בסוגיית "גרמניה האחרת". ההאשמות שהוטחו ב"איחוד" נגעו בעיקר לתרומתה השלילית של הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית ללאומנות הגרמנית, לפרוץ מלחמת העולם הראשונה ולקריסת רפובליקת ויימר. התבטאויות בעלות נימה לאומית, ואף לאומנית, של אישים בכירים ב-SPD, כגון פרידריך שטמפפר (Stampfer) וויקטור שיף (Schiff), שימשו גם הן הוכחה נוספת שהסוציאל-דמוקרטים הגרמנים נותרו לאומנים ולא למדו דבר מן העבר.

שטף הדיווחים מאירופה הכבושה שהגיעו בקיץ 1942 הפכו את ההשמדה של אוכלוסייה אזרחית למציאות מוחשית יותר. הידיעות על הברוטליות של הנאצים בלידצ'ה והגילויים של דוח הבונד שהגיעו כמעט בו זמנית ללונדון, המחישו את ממדי הרצח ההמוני והולידו את גילויי הדעת הראשונים של גופים בין-לאומיים על רצח היהודים. בין המגיבים הראשונים בלטה הפדרציה הבין-לאומית של האיגודים המקצועיים שנדרשה בהכרזתה גם לסוגיית "גרמניה אחרת":

¹⁰ למשל בארגנטינה, *Das andere Deutschland (DaD)*, 1 June 1943, ראה גם *Sozialistische Mitteilungen* (London), 11 בינואר 1943, עמ' 9-11.

¹¹ *DaD*, November 11, 1945.

¹² "Unsere Stellungnahme zu den Nazipogromen", *DaD-Mitteilungsblatt*, December 1, 1938, וכן שם, 1 בינואר 1939.

עד עתה סירבנו להאמין שמי שהיו חברים באיגודים הגרמניים עמדו מנגד כשהתרחשו מעשי הפשע. אך ככל שהזמן עובר ולא נראה כל סימן להתנגדות פעילה מצד פועלים גרמנים, קשה להוסיף ולהחזיק באמונה זאת. ללא גילויי התנגדות לא יוכל העולם התרבותי, ובכלל זה תנועת העבודה, לשחרר את פועלי גרמניה משותפות באחריות לפשעי הנאצים.¹³

כצפוי מחה הנס גוטפורכט (Gottfurcht), נציג האיגודים המקצועיים הגרמנים בלונדון, נגד ההצהרה הזאת, אך ללא הועיל. בתשובתו חזר מזכיר הפדרציה וולטר סכוונלס (Schevenels) והביע את אכזבתו על היעדר כל ביטוי של פעולה אפוזיציונית קבוצתית בכל תקופת השלטון הנאצי מצד מיליוני פועלים אנטי-נאצים שאמורים היו להיות בגרמניה. אם לא יתרמו הפועלים הגרמנים את חלקם כדי לדחוק את קץ המלחמה ולהביא לניצחון הדמוקרטי, המשיך סכוונלס והזהיר, הם יקחו חלק באחריות למלחמה ולסבל שגרמה.¹⁴ ברור אפוא שהדברים על דיכוי הפועלים הגרמנים שנכללו בהצהרת ה"איחוד" על השמדת היהודים נאמרו על הרקע הזה. ומשום כך גם מסר ה"איחוד" העתקים של ההצהרה לידי ויליאם גיליס (Gillies), ראש המחלקה הבין-לאומית של מפלגת העבודה הבריטית והמזכיר הכללי של הפדרציה הבין-לאומית של האיגודים המקצועיים.

ועל-אף שמפלגות השמאל באירופה ציפו שיגיב על ההשמדה, לא נדרש ה"איחוד" לרצח יהדות אירופה ולו במילה אחת מאז פרסום ההצהרה ועד תום המלחמה.

ב

בדיקת תגובותיהם של הסוציאלי-דמוקרטים הגרמנים שגלו לארצות-הברית מגלה למרבה ההפתעה תמונה הדומה מבחינה מהותית לזו שהצטיירה בבריטניה. והרי בארצות-הברית, שלא כבבריטניה, קשרו הגולים קשרים הדוקים למדי עם ארגונים סוציאליסטיים יהודיים ואף קיבלו מהם סיוע חומרי החל מסוף שנות השלושים, עוד לפני בואם לאמריקה. יתר על כן, לעומת האיגודים המקצועיים האמריקניים הכלליים, שהיו מוכנים להעניק סיוע מדיני בלבד, סייעו הארגונים הסוציאליסטיים היהודיים בסכומי כסף ניכרים לעמיתיהם הגרמנים בזמן פעילותם הפוליטית בצרפת.¹⁵

¹³ הצהרת הפדרציה הבין-לאומית של האיגודים המקצועיים מ-11 בדצמבר 1942, NL Gerhard Kreyssig, AdsD, Mapped 052.

¹⁴ וולטר סכוונלס להנס גוטפורכט, 23 בפברואר 1943. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, IFTU, folder 266. מן הראוי לציין שפוגל סירב לקבל את הצעתו של הגולה הקומוניסטי קרל בקר לפרסם הצהרה משותפת של חברי הרייכסטאג לשעבר בגנות רצח היהודים. ברור שאת הסירוב יש לייחס לשיקולים פוליטיים וליחס השלילי לקומוניסטים.

¹⁵ Werner Röder, *Die deutschen sozialistischen Exilgruppen in Grossbritannien 1940-1945*, Hannover 1968, p. 36; Werner Link and Erich Matthias (eds.), *Mit*

על ממדי התמיכה, בעיקר של ועד העבודה היהודי (Jewish Labor Committee), שהיה מקור הסיוע העיקרי, מלמדים דווחיו של רודולף כ"ץ (Katz), מזכיר משלחת העבודה הגרמנית (German Labor Delegation) בארצות-הברית ל"איחוד" בלונדון. ממכתביו אפשר ללמוד שאיגודי הפועלים היהודים בארצות-הברית מסרו בשנת 1939 כ- 225,000 דולר לוועד הפועל של ה-SPD בפריז. הכספים האלה עזרו לממן את הדפסת ביטאון המפלגה בגולה ה-*Neuer Vorwärts* ולתמוך במחתרת הסוציאל-דמוקרטית בתוך גרמניה.¹⁶ התרומות הגיעו מן העיתון *פארווערץ*, מחוג העובדים (Workmen's Circle) ואפילו הוועד היהודי האמריקני השמרני תרם בסתר לקרן הסיוע. התמיכה לא הוגבלה להיבט הכספי בלבד. כשנכנעה צרפת ב- 1940 וסכנת מוות ריחפה מעל ראשי הגולים האנטי-נאצים שנמצאו בה, היה זה השמאל היהודי האמריקני שתרם תרומה מכרעת לארגון הבאתם לארצות-הברית.¹⁷ ואולם כל אלה לא היה בהם כדי ליצור חוב מוסרי ולדרבן את הגולים הסוציאל-דמוקרטים בארצות-הברית להגיב תגובות של ממש על השמדת יהדות אירופה.

גם בארצות-הברית כבאנגליה נזהרו הסוציאל-דמוקרטים הגרמנים לאזן בפרסומיהם את רצח היהודים בידי הנאצים על-יד ציון רציחתם של אחרים. הדבר בא לידי ביטוי במאמר מערכת מ- 18 בדצמבר 1942 מפרי עטו של גרהרד זגר בנויה *פולקסצייטונג* (*Neue Volkszeitung*), ביטאונם של הסוציאל-דמוקרטים הגרמנים בניו יורק. במאמרו הכיר זגר מצד אחד בייחודיותו של גורל היהודים, והודה שהיהודים הם קורבנות חסרי אונים יותר מכל עם אחר, משום שברדיפותיהם אחר האופוזיציה הדתית או הפוליטית הנאצים פוגעים בפרטים, ואילו את היהודים גמרו אומר להשמידם השמדה גמורה. ומן הצד האחר הוסיף לכלול את השמדת היהודים בקטגוריה של חיסול האופוזיציה לנאצים וציון שמאות אלפי לא-יהודים נרצחים גם הם בידי הנאצים.¹⁸

למרבה התמיהה לא הצטרפו הגולים הסוציאל-דמוקרטים בארצות-הברית בעקבות מאמר המערכת הזה להודעת הגינוי של המעצמות על השמדת יהדות אירופה. גילוי דעת בעניין הזה נמסר רק חצי שנה לאחר מכן בוועידה הארצית של הסוציאל-דמוקרטים הגרמנים שהתכנסה בניו יורק ביולי 1943. כצפוי קבעה הצהרת ההחלטה של הוועידה שרדיפת

dem Gesicht nach Deutschland. Eine Dokumentation über die sozialdemokratische Emigration, Dokument 10, p. 215 ff; Lewis J. Edinger, *German Exile Politics. The Social Democratic Executive Committee in the Nazi Era*, Berkeley 1956; Jack Jacobs, *Ein Freund in Not. Das jüdische Arbeiterkomitee in New York und die Flüchtlinge aus den deutschsprachigen Ländern, 1933-1945*, Bonn 1993

¹⁶ ראה את ההתכתבות בין רודולף כ"ץ לפרידריך שטמפפר, Mappe 9 Nachlass Stampfer, AdsD, וכן הנס שאטודינגר (Staudinger) לשטמפפר יוני 1939, שם, Mappe 15 Nachlass Stampfer, רודולף כ"ץ לאולנהאואר, שם Mappe 61, sopade.
¹⁷ Jacobs, *Ein Freund in Not*

¹⁸ "The American Scene," *Neue Volkszeitung (NVZ)*, December 18, 1942

היהודים היא אחד הפרקים המבעיתים בהיסטוריה האנושית ותבעה להעניש את האחראים למדיניות האנטישמית.¹⁹ ולמרות המחווה הזאת, שהיתה מחויבת המציאות, לא נמנתה השמדת יהודי אירופה עם הנושאים שעמדו על הפרק בפעילות ההסברה של הגולים הסוציאליסטים הגרמנים בארצות-הברית עד תום המלחמה.

ג

ההכרזה המשותפת שנמסרה בלונדון, וושינגטון ומוסקווה ב-17 בדצמבר 1942 היתה שונה מכל ההודעות הקודמות של בעלות הברית על פשעי היטלר. זאת היתה הפעם הראשונה שהמעצמות והממשלות בגולה הגיבו ספציפית לרצח ההמוני של היהודים. ועם זאת לקתה ההצהרה בחסר מבחינת משמעותה המעשית: לא נכללו בה אזהרות קונקרטיים בדבר פעולות תגמול מיידיות נגד הנאצים וגם לא תכניות להצלת היהודים שנמצאו בסכנת מוות. זאת ועוד, שעה שבקרוב היהודים סערו הרוחות, גילתה דעת הקהל בעולם אהדה בלבד, וגם זאת היתה אהדה זמנית בעקבות אירוע מסוים ולא היה לה המשך. משום כך חיפשו הארגונים היהודיים בארצות-הברית דרכים כיצד לשמור את הנושא בתודעת דעת הקהל ולגייסה לתמיכה בתכניות הצלה.

במסגרת המאמצים לגיוס תומכים פנו המוסדות היהודיים לארגונים של אמריקנים ממוצא גרמני ולארגוני הגולים ודרבנו אותם למחות נגד רצח יהודי אירופה. המוסדות היהודיים גם דאגו לעדכן כל העת את הגולים על הקורה ליהדות אירופה והזינו אותם בפרסומים של הקונגרס היהודי העולמי ושל ארגוני שמאל יהודיים בארצות-הברית. ואולם אין כל עדות שהפניות האלה הניבו פרות ושרצח היהודים מצא הד בפרסומיהם או בתכניותיהם של הגולים לפיצוי היהודים בגרמניה אחרי המלחמה. אדרבה, נראה שההפך הנכון: במשך השנים הבאות לא זכו הידיעות בדבר הרצח ההמוני של יהודי אירופה לסיקור הולם בביטאון של הסוציאל-דמוקרטים הגרמנים בארצות-הברית. העיון בגיליונותיו מלמד שהידיעות שפורסמו זכו לרוב לכותרות קטנות ולהוציא כתבות קצרות על רצח היהודים בחצי האי קרים ובביצות הפריפייט (Pripjet) באוקטובר 1942²⁰ ודין-וחשבון על טרבלינקה ביולי 1943,²¹ לא זכתה השמדת יהדות אירופה לדיונים של ממש בעיתונות. כיצד אפשר להסביר את התעלמותם של מי שלחמו בעקביות באנטישמיות במשך השנים והיו בעלי בריתם של היהודים מנושא מרכזי כל-כך?

הסבר אחד מקורו בפסיכולוגיה האנושית ויש לתת את הדעת על המחסומים הנפשיים שנערמים לנוכח טרגדיה שלא היתה כמוה. הטענה שמעלה אחד הכותבים ב- *Neue*

¹⁹ Edinger, *German Exile Politics*, p. 232

²⁰ .NVZ, "Bericht aus einem Massengrab", October 3, 1942

²¹ "Todeslager für Juden", *ibid*, July 3, 1943

Volkszeitung בפברואר 1943 שאין הוא מסוגל לתפוס מספרים עצומים כל-כך של נרצחים היא דוגמה אופיינית של תגובה אנושית לנוכח מידע שאינו מתקבל על הדעת.²² אין גם ספק שמי שמוסיף ליהנות משגרת חיי היום-יום ללא הפרעה בשעה שהוא יודע שבאותו הזמן ממש נרצחים מאות אלפים, נוטה להדחיק את הנושא. על תחושת המבוכה של העומד מן הצד וממשיך בחיי השגרה ובו בזמן מודע היטב לזוועות המתרחשות באירופה, מעידות כמה מן הכתבות של פאול סטפן (Stefan) ב-*Neue Volkszeitung*. סטפן מספר בטורו לקוראיו על הקדרות האופפת אותו בשעה שהוא מדווח באותה כתבה גופא על העונה המוסיקלית בניו יורק ועל הפגנת ההמונים להצלת יהדות אירופה במדיסון סקוור גרדן; כשהוא סוקר את ביצועיו של ברונו וולטר, לאופולד סטוקובסקי וארטורו טוסקניני בשעה שבמוחו מנקרת הידיעה שהתפרסמה בניו יורק *טיימס* ששני מיליון יהודים כבר נרצחו ולחמישה מיליון נוספים מצפה אותו גורל.²³

נראה שאין בכל זה כדי לתת הסבר משכנע לשאלה מדוע התרחקו הגולים הגרמנים מנושא השמדת היהודים. לדעתי התנכרו הגולים הגרמנים, שלא כעומדים מן הצד אחרים, התנכרות מודעת לעניין השמדת היהודים. הגולים הגרמנים לא היו עומדים מן הצד רגילים, אלא בני העם שתמך בהיטלר, ובמקום שיעשו חשבון נפש בעניין אדישותם של תומכיהם לשעבר ברייך בנוגע לפשעים, השתעשעו במשאלות לב שהפועלים הגרמנים מתנגדים לנאציזם. משהתפרסמו הידיעות על ההשמדה נוצר אצלם דיסוננס בלתי נסבל והתרחקות מנושא ההשמדה היה בהכרח דרך לפתור את הדיסוננס העמוק שלתוכו נקלעו. אין פלא אפוא שבמקום חיבוטי הנפש התרחקו מנושא ההשמדה וכיוונו את כל מאמציהם לנקות את עמם משותפות לפשעיו של היטלר.

בשנות השלושים הועלו נגד הגולים הסוציאליסטים הגרמנים טענות קשות: התריסו נגדם שקהל תומכיהם לשעבר ברייך לא גילה אופוזיציה של ממש לאנטישמיות של היטלר -- לכל היותר הביעו הפועלים שאט נפש מן האלימות שפרצה בליל הבדולח. הטענות בדבר הפועלים הגרמנים שהסתגלו אט-אט למשטר החדש, מחלו לו על רדיפת היהודים ואולי אף ראו אותה בעין יפה היו מביכות ומטרידות במיוחד. ברור ששתיקה לנוכח ההתרסות האלה היתה מתפרשת כהודאה, והם חתרו אפוא להפריך אותן בכל הזדמנות בדברי סנגוריה על העם הגרמני. למשל ידיעות, מקצתן נכונות ומקצתן דמיוניות, שחלחלו מן הרייך השלישי על יחידים שזלזלו בהוראות הנאצים והתעלמו מן החרם הכלכלי על היהודים, הפכו בכתבי הגולים להכללות בדבר יחסה של האוכלוסייה הגרמנית ברובה הגדול. גם מקרים לא מייצגים

²² "Ein grausiges Menschheitsverbrechen", *ibid*, February 20, 1943
²³ Paul Stefan, "Tagebuch des Beobachters", *ibid*, March 6, 1943; *ibid*, April 17, 1943. נתונים אלה מקורם בעיתונות הכללית. ב-4 בדצמבר 1942 כתב הניו יורק *טיימס* לאמור: "שני מיליון יהודים אירופים נספו וחמישה מיליון חיים בסכנת חיסול".

של גרמנים שעזרו ליהודים הנרדפים ושמרו על קשרי ידידות למרות איומי הנאצים, או התנצלו לפני הקרבנות, הוצגו בפרסומיהם כמגמה רווחת ברייך. ל"מועצה לגרמניה דמוקרטית", למשל, היה תפקיד חשוב בהפצת התזות האפולוגטיות האלה בציבור האמריקני. מתוך יומרה שהיא מדברת בשם אומה ששותקה זמנית, שבה המועצה וטענה שהעם הגרמני ברובו המוחלט אין לו חלק במדיניותו של היטלר ולא נחלה באנטישמיות שלו. התרבות הידיעות על ההשמדה ותהודתן בעולם החופשי בשנות הארבעים הביכו את הגולים ביתר שאת. לנוכח המידע שזרם על הזוועות נאלצו הגולים להגביר את מאמצייהם לזכות את האומה הגרמנית מאשמה, בייחוד כשעלתה ההשמדה על סדר היום הציבורי וגברה הביקורת על קיומה של "גרמניה אחרת". אין תמה אפוא שלנוכח הקולות שקראו להטיל עונש קולקטיבי על האומה הגרמנית, ניסו הגולים לטעון שגרמניה היתה המדינה הראשונה באירופה שנפלה קרבן לכנופיה הנאצית; שרוב העם הגרמני מתנגד להיטלר, ובעיקר הפועלים שנותרו מחוסנים מפני האנטישמיות הרצחנית.

האווירה האנטי-גרמנית שנתקלו בה הגולים בעולם החופשי עומדת ברקע מאמצייהם ללקט כל פיסת מידע מאירופה הכבושה שיוכל לסייע להם לטהר את העם הגרמני משותפות לפשעי הנאצים. השאיפה לשנות את הדימוי השלילי של עמם הניעה אותם לא אחת לצייר תמונת מציאות פיקטיבית על סמך חצאי אמיתות, או להוציא דברים מהקשרם הנכון. המאמץ להוכיח ש"גרמניה אחרת" נשלטת בכפייה בידי שלטון רודני והמדיניות האנטישמית אפשרית רק משום ש"גרמניה האחרת" נתונה תחת משטר של טרור בא לידי ביטוי בכתיבתו של קרל פרנק (Frank), למשל, מנהיג "התחלה חדשה" בארצות-הברית. פרנק הביא סיפורים דמיוניים על אסירים לא-יהודים במחנות ריכוז שפתחו בשביתות רעב כמחאה נגד עינוי של אסירים יהודים ורציחתם בתור עובדות.²⁴

אם ביקש פרנק לציין את קיומה של סולידריות פרולטרית בין אסירים יהודים לגרמנים, וגולים אחרים התרכזו באיזון הידיעות על מעשי הזוועה של הנאצים. יש שהדבר נעשה על-ידי העמדת הרוצח והקרבן על אותו מישור, ויש שנעשה על-ידי אימוץ מעשיות בדבר יחס חיובי מצד אוכלוסייה גרמנית או הצבא הגרמני כלפי היהודים כדי להטיל את האשמה על הס"ס בלבד.

באוקטובר 1943 התפרסם ב-*Neue Volkszeitung* מאמר בשם "מה חוללה המדיניות האנטישמית לעם הגרמני?" ובו קבע המחבר במונחים פוליטיים וערכיים שהיהודים והגרמנים הם שניהם קרבנותיו של היטלר. הכותב אף הגדיל לעשות כשהעמיד את האסון שפקד את היהודים במקום משני ביחס למה שקרה לאומה הגרמנית. המחבר הסביר שהיטלר הכתים את שמה של גרמניה בחותם של קלון שלא ימחה לדורות, והביא להכפשתו של העם הגרמני

²⁴ Paul Hagen [Karl Frank], "Are the Germans inherently antisemitic", *Jewish Frontier*, March 1944, pp. 12-14.

כולו והפך מיליונים בעולם לאויבי גרמניה. לפיכך ענה בעל המאמר על שאלתו הרטורית בקביעה חד-משמעית: "מה שעשה היטלר ליהודים הוא אכן דבר איום, אך אותו הדבר עשה גם לגרמנים, לא פחות, ובעתיד ניווכח אולי שאף יותר".²⁵ הקביעה הזאת מעוררת תדהמה, כיצד לא קלט המחבר שטשטוש הגבולות בין הרוצח לקרבנו לא זו בלבד שהפחית מאשמת הרוצחים אלא גרם גם עוול נוסף לקרבנות.

דוגמה לניסיון לנקות את העם הגרמני יש בדיווחים על עזרתם של מתיישבים גרמנים ליהודים בפולין. העיתון *Neue Volkszeitung* מסר, למשל, על גרמנים אתנים מבוקבינה ומבסרביה שהתיישבו בקרקוב ובאזור לובלין וסייעו כביכול ליהודים במקום,²⁶ ועל אחרים שנענשו בשל העזרה שהושיטו כביכול ליהודים בלודז', ברדום ובמקומות אחרים בפולין הכבושה.²⁷

הכתבות בעיתון של הסוציאל-דמוקרטים על התנהגות הצבא הגרמני מדהימות אף יותר. אחת מהן דנה בפרשת הצלת יהודי דנמרק. בראשית המאמר נקט המחבר את הדרך המקובלת כאמור לעיל ויצר סימטריה בין יהודים ובין מתנגדים פוליטיים כדי שהמונופול על הסבל לא יהיה בידי היהודים בלבד. לשם כך הפך את הגרמנים והיהודים לקרבנות הגירוש לפולין וטען שבין הנשלחים היו גם גרמנים שברחו מגרמניה בשל התנגדותם לנאצים. בהמשך נדרש להצלת כבודו של הצבא הגרמני וזקף את הצלתם של 6,000 יהודי דנמרק, בחלקו, לאזהרותיהם של חיילי הוורמכט. מחבר המאמר מסר לקוראים שרבים מבין החיילים הגרמנים שהיו מוצבים בדנמרק סירבו ליטול חלק בגירושים. אדרבה, כשהבחינו ביהודים שהגיעו לחוף עם מיטלטליהם עצמו עין ונטשו את המקום. אחרים יעצו לנמלטים כיצד לברוח ואף הובילו אותם בסירות לחוף מבטחים בשוודיה.²⁸

²⁵ "Germanen' und Juden", *NVZ*, October 9, 1943

²⁶ "Die Tragödie der Juden in Polen", *NVZ*, *ibid*, December 5, 1943

²⁷ לייב שפיזמן, *די געטאס אין אויפשטאנד*, ניו יורק 1944; וכן "Jews and Poles under the Nazis", *Jewish Frontier*, February 1943, pp. 24-26. לסיפורים האלה לא היה כל קשר עם המציאות. לא זו בלבד שאין לנו ראיות להתנהגות כזאת מצד מתיישבים גרמנים. אלא אדרבה, התמונה ההיסטורית המוכרת מראה את ההפך דווקא. שבוי צרפתי שנשלח ללבוב העיד, למשל, שפעמים רבות ראה יהודים שהובלו באלימות בדרכים בידי גרמנים ומעולם לא ראה אזרחים גרמנים שימחו נגד ההתנהגות הזאת, National Archives, Washington, RG 226, Entry 16, File 70708

²⁸ "Deutsche Soldaten und jüdische Flüchtlinge", *NVZ*, March 4, 1944. ברור שגם בנושא הזה אין כל בסיס לטענות האלה. נכון שהצבא לא ניהל מסע ציד תקיף נגד היהודים, אך אין כל ראיה שהושיטו ליהודי דנמרק עזרה של ממש. מן המחקר ההיסטורי עולה שהנספח הימי בשגרירות גרמניה בקופנהגן, דוקוויץ (Duckwitz), הודיע לדנים על המבצע. הסיבה לכך היא שהצבא והצי הגרמנים חיפשו שיתוף פעולה עם הרשויות הדניות ולא רצו לפגוע בו בעטיו של רדיפת היהודים. אפילו ורנר בסט (Best) מסר את אזהרתו על הגירוש ב-28 בספטמבר כי היה מעוניין לשמור על מעמדו בעיני רשויות השלטון הדני, ראה Ulrich Herbert, "Die deutsche Besatzungspolitik in Dänemark im 2 Weltkrieg und die Rettung der dänischen Juden", *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche*,

דוגמה נוספת המלמדת אילו מאמצים אבסורדיים עשו הגולים כדי לגאול את כבודה האבוד של "גרמניה האחרת", עוסקת בחיילים גרמנים שנלחמו כביכול בגטו ורשה לצד המורדים. כאן נעזרו הגולים במיסטיפיקציות על המרד שפשטו באותם ימים. כידוע רוב השמועות שהופרכו הפריזו במספר האבדות שנגרמו לגרמנים ודיברו על מאות רבות של הרוגים ואלפי פצועים, אך חשובות יותר לצורכי הגולים היו השמועות שסיפרו על השתתפותם של לא-יהודים בלחימה בנאצים בשורות המורדים.²⁹ אחת השמועות, למשל, שהגיעה למערב סיפרה שבזמן המרד נשלחו שתי מחלקות של חיילי הוורמכט ללוות משלוח של יהודים למחנה השמדה ולא שבו ליחידתן. שתי מחלקות נוספות נשלחו בעקבותיהן ואף הן לא חזרו. התברר שהמחלקות נתקלו בהתנגדות מזוינת מצד הלוחמים היהודים. מקצת החיילים נהרגו, מקצתם נפלו בשבי ומקצתם הצטרפו ללוחמי הגטו. בהמשך נמסר שבקרבות נהרגו אלפי קצינים וחיילי ס"ס וחקירה שערך הס"ס העלתה ש-1,800 חיילים גרמנים, בהנהגת סגן אלוף, נלחמו לצד מורדי הגטו. בשל המבוכה שעוררה הפרשה הוציא הגסטפו להורג מאות עדים כדי שהאירועים יישמרו בסוד.³⁰ אגדה אחרת שעשתה את דרכה למערב סיפרה ששבוע לאחר תחילת הקרבות חדרו כ-500 יהודים לבושים במדים גרמניים לכלא פוויאק (Pawiak) ושחררו אלפי אסירים יהודים, פולנים וגרמנים. הגרמנים – ברובם עריקים – קיבלו מדים והצטרפו לשורות הלוחמים.³¹ ברור שהגולים ששו על המיתוסים האלה כמוצאי שלל רב ופרסמו אותם בעיתונם כי ראו בהם אמצעי לנקות את הצבא הגרמני ממעורבות בפשעי מלחמה. ה-*Neue Volkszeitung* הוסיף מדמיונו מחלוקת חריפה שפרצה כביכול בין הצבא ובין הגסטפו כשסירב הצבא הגרמני ליטול חלק בדיכוי המרד. העיתון סיים את הכתבה במשפט הלל לסולידריות היהודית-הגרמנית: "חיילים גרמנים לחמו שכם אחד עם מורדים יהודים".³² קשה להעלות על הדעת שהגולים האמינו בסיפורים האלה. הדעת נותנת שהם הבינו שאין בסיפורים הללו כל ממש, אבל לא האמת היא שעמדה לנגד עיניהם אלא השימוש הפונקציונלי במיסטיפיקציות כדי לנקות את שמו של הצבא הגרמני.³³

Geschichte 23 (1994), pp. 93-114; Hans Kirchhof, "Denmark: A Light in the Darkness of the Holocaust? A Reply to Gunnar Paulsson", *Journal of Contemporary History*, 30 (1995), pp. 465-479.

²⁹ Stefan Szende, *The Promise Hitler Kept*, New York 1945, p. 238.

³⁰ Labor Zionist Council for the American Jewish Conference, Bulletin No. 5, February 24, 1944, American Jewish Archives, Cincinnati, reel 1564.

³¹ נראה שהאגדה הזאת נפוצה במקומות שונים. כך למשל הגיע לאוזניו של ויקטור קלמפרר

שמועה ש-3,000 עריקים גרמנים לחמו לצד המורדים בגטו ורשה, ראה Victor Klemperer, *Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten. Tagebücher 1933-1945*, Berlin 1995, p. 386.

³² "Die Schlacht um das Warschauer Ghetto", *NVZ*, April 15, 1944.

³³ באותם ימים נפוצו לא מעט סיפורים דימיוניים על הקרבות בגטו: לבין האמריקני בשוודיה נמסר שבמשך כמה ימים בראשית פברואר התחוללו בוורשה קרבות בין היהודים ובין

כללו של דבר, את תגובותיהם של הגולים הגרמנים יש להבין על הרקע והנסיבות. עיוות המציאות מקורו בסירובם של הגולים להודות בזיקה העמוקה שבין הגרמנים להיטלר; ואין זה משנה אם לא יכלו או לא רצו לשנות את השקפותיהם ולהכיר בעובדה שעמם מבצע פשעים שאיש לא העלה על דעתו שהם אפשריים. כשהבינו הגולים שמיליוני בני אדם מקרב קהל תומכיהם בעבר שותקים לנוכח רצח יהודי אירופה, התפוצצה בועת האשליה שחיו בתוכה ובמקומה לא צמחה בחינה עצמית ביקורתית, ולא חשבון נפש אמיתי, אלא חיפוש אחר פיצוי סמלי לעולם שקרס עליהם. הפנטזיות על מתיישבים גרמנים שעזרו ליהודים ועל חיילי ורמכט שלחמו לצד מורדי גטו ורשה בס"ס סיפקו את הפיצוי הסמלי הזה.

מקור: השואה היחודי והאוניברסלי, ספר יובל ליהודה באואר, יד ושם, ירושלים, 2002, עמ' 97-85

הגסטפו. על-פי המקור החלו ההתנגשויות בשל מחלוקת סביב שאלת התשלום ליהודים שעבדו בסדנאות לעיבוד עורות. על-פי המידע המופרך הזה נהרגו בקרבות כ-1,000 יהודים וכ-120 גרמנים, National Archives Washington, RG 226, Enty 16, File 33025.